

שרידי שאילתות מרווינה

פנחס רוט

לזכרה של מלכי

בין הדפים העבריים שנתגלו בארכיון הארכיבישוף של רווינה בשנים האחרונות נמצאים שרידים מטופס קדום של ספר השאלתות לרב אחאי גאון.¹ במחקר הנוכחי אני מבקש להציג שרידים אלה ולהתחקות אחר מקורו וטיבו של הטופס.

א. השרידים וטיבם

1. תיאור הקטעים

הדפים כתובים בכתב האופייני לסיציליה. הם מגלים זיקה לצורת האותיות הצפון-אפריקאיות, מחד גיסא, ולמשיכות הקולמוס של סופר אירופאי הכותב בנוצה, מאידך גיסא.² צירוף זה של מרכיבים, שהוא ייחודי לסיציליה, מעיד על אופיו הבינ־תרבותי

* יסודו של מאמר זה בעבודה סמינריונית שהגשתי לפרופ' רוברט ברודי בשנת תשס"ג. תודתי נתונה לו על הדרכתו ועידודו. אני אסיר תודה לידידותי מירה בלברג וג'יין קאנארק, אשר קראו את המאמר והעירו הערות חשובות.

1 פרופ' מאורו פרני מסר על גילוי הקטעים לראשונה בשנת 1991, ומאז תיאר אותם בקצרה מספר פעמים. ראו: M. Perani, 'Frammenti di Manoscritti ebraici medievali negli Archivi di Stato di Imola e Ravenna', *La Bibliofilia*, 93, 1 (1991), pp. 1–20; idem, 'Nuovi Frammenti Ebraici a Ravenna Presso L'archivio Arcivescovile', *Ravenna Studi e Ricerche*, 5, 2 (1998), pp. 35–40; idem, 'Il "Progetto Frammenti Ebraici in Italia" Promosso da Giuseppe Baruch Sermoneta z"l Rinvenimenti Recenti e Aggiornamento Bibliografico', *Italia*, 13–15 (2001), p. 442; idem, 'The "Genizot" of Gerona and Italy: Towards a Typological Comparison', *Materia Giudaica*, 6 (2001), p. 143. הסיוגנטורה של הקטעים היא 8–11, Ravenna, Archivio Arcivescovile 2, וסימנם במכון לתצלומי כתבי יד שליד בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, פ' 6969.

2 לתיאור מאפייני הכתיבה הצפון-אפריקאית, ראו: ע' אנגל, 'סגנונות הכתב העברי במאה העשירית והאחת־עשרה לאור תעודות הגניזה המתוארכות והמתארכות', תעודה, טו (תשנ"ט), עמ' 388. להצללה ראו שם, עמ' 394, הערה 84.

של האי. הכתיבה דומה להפליא לאיגרת על אודות העבד המשוחרר בונדאר – דוגמה מפורסמת של כתיבה סיציליאנית.³ איגרת זו מתוארכת, על סמך אנשי ישיבת ארץ ישראל המוזכרים בה, לשנים 971–980.⁴

המאפיינים הקודיקולוגיים של הטופס מעידים על קדמותו. בין אלה ניתן למנות את הכותרות המובלעות בתוך רצף הטקסט⁵ ואת יישור השורות, המתקיים בשוליים הימניים בלבד.⁶ את מבנה הקונטרס ניתן לשחזר לגבי הקונטרס האחרון שבספר בלבד, ועל כן עדותו אינה מועילה.⁷ הדפים סורגלו לרוחב הגיליון בצד הבשר באמצעות כלי חד.⁸ נתונים אלה מחזקים את המסקנה שכתב היד הועתק בסיציליה במאה ה'.

בין הדפים שנשתמרו נמצא העמוד האחרון של החיבור, הנושא את הקולופון המקורי ואת שמות הבעלים שנוספו במהלך הדורות. את נוסח הקולופון ניתן לשחזר בבטחה: 'חזק הקורא וברוך הכותב' (ראו תצלום בסוף המאמר). נוסח זה של חתימה אינו ידוע מכתבי יד אחרים מימי הביניים.⁹ את רשימות הבעלים במצבן הנוכחי לא ניתן לפענח. לסיכום, כתב היד הוא ככל הנראה מסיציליה והוא הועתק במאה ה'. בתקופה זו, תקופת השלטון המוסלמי בסיציליה (בין השנים 831–1072), עמד האי בקשרים כלכליים ותרבותיים הדוקים עם צפון אפריקה ועם מצרים. קשרים אלה עולים בברור מתוך

3 לצילום של האיגרת ראו: מ' בית-אריה וע' אנגל, אסופות כתבים עבריים מימי הביניים, ב – כתב ספרדי, ירושלים תשס"ב, לוח 2.

4 מ' בן-ששון, יהודי סיציליה 825–1068: תעודות ומקורות, ירושלים תשנ"א, עמ' 143.

5 M. Beit-Arié, *Unveiled Faces of Medieval Hebrew Books*, Jerusalem 2003, pp. 52–55

6 תכונה זו נמצאת גם בקטעי השאליות ממינכן. ראו: מ"ב לרנר, 'קטעי הגניזה מספר שאילתות דרב אחאי שבספריית מינכן', תעודה, טו (תשנ"ט), עמ' 180.

7 מ' בית-אריה, 'תולדות הפקתם של כתבייד עבריים בימי הביניים – קדמה או נסיגה?', דברי האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, ח (תש"ס), עמ' 226–227. לדוגמאות נוספות מן המאות ה'–ה"א, ראו: ד' גולינקין, גזי ראש השנה: שירי כתבי יד של בבלי ראש השנה מהגניזה בקהיר, ירושלים תש"ט, עמ' 11; J.S. Penkower, 'A Sheet of Parchment from a 10th or 11th Century Torah Scroll: Determining Its Type Among Four Traditions (Oriental, Sefardi, Ashkenazi, Yemenite)', *Textus*, 21 (2002), p. 236

8 דפים 8 ו-10. בין שניהם חסר גיליון אחד, ומכאן שהקונטרס כלל שלושה גיליונות. אורכו של הקונטרס האחרון בכך משתנה בהתאם לכמות הטקסט שנתר. ראו: M. Beit-Arié, *Hebrew Codicology*, Jerusalem 1981, p. 41

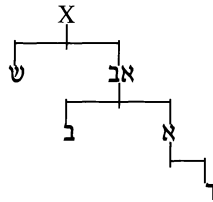
9 נוהג שהתקיים במזרח בלבד. ראו: בית-אריה, שם, עמ' 74; מ' גלצר, 'מלאכת הספר של כתר ארם צובה והשלכותיה', ספונות, יט (תשמ"ט), עמ' 212.

10 כך על פי חיפוש במאגר 'ספרדאט'. אני מודה לד"ר עדנה אנגל, אשר חיפשה עבורי במאגר ואף עברה על התיאור הפליאוגרפי והעירה הערות חשובות.

מסמכי הגניזה.¹⁰ ואולם על פעילות תורנית בסיציליה ידוע אך מעט. מספר שאלות נשלחו מן האי לגאוני בבלי, ותשובותיהם נשתמרו בקבצים שונים.¹¹ חכם אחד בלבד ידוע בשמו – ר' מצליח בן אליה, דיין סיציליה, אשר למד בבבל אצל רב האי גאון.¹² גילוי טופס של השאלות יש בו, לפיכך, כדי להוסיף גוון לתמונה הדלה הזאת של חיי התורה בסיציליה. אין לדעת אם ספר השאלות שימש לאותו קורא שלמענו הועתק הטופס תחליף לתלמוד הבבלי, או שמא נדבך נוסף ללימוד התלמוד.¹³ אף אין בסיס מספיק לקבוע אם בחירת החיבור הזה משקפת אוריינטציה בבליית או ארץ ישראלית.¹⁴ ואולם היא מעידה בוודאי על הכרה בערך לימוד ההלכה, ועל נכונות להשקיע את המאמץ הכספי והפיסי הדרוש להעתקת חיבור הלכתי זה.

2. מסורת הנוסח בקטעי רווינה (ק)

מערכת היחסים בין עדי הנוסח העיקריים של השאלות נקבעה בידי מורי, פרופסור ירחמיאל ברודי, בספרו: לתולדות נוסח השאלות. את מסקנותיו ניתן להציג בקווים כלליים בטבלה הבאה:

- 10 ראו: S.D. Goitein, 'Sicily and Southern Italy in the Cairo Geniza Documents', *Archivio Storico per la Sicilia Orientale*, 67 (1971), pp. 9–33
- 11 ראו לאחרונה: ש' עמנואל, 'תשובות גאונים וראשונים מגנוי פירקוביץ', קבץ על יד, יז (תשס"ג), עמ' 111, הערה 25.
- 12 ראו עליו: מ' גיל, במלכות ישמעאל בתקופת הגאונים, א, ירושלים תשנ"ז, עמ' 585–589.
- 13 ר' יוחנן בן ראובן מאוכרידא העיד שהוא ניגש לפירושו לשאלות משום ש'לא יכלו אנשי דורנו להתעסק בספרי התלמוד ובדברי הראשונים, ונכספו להתעסק בשאלות דרב אחאי גאון משבחה ולצאת בו ידי חובתם'. ראו: י"מ תא-שמע, 'לתולדות הספרות הרבנית ביוון במאה ה"ד', תרביץ סב (תשנ"ג), עמ' 102 (=הנ"ל, כנסת מחקרים, ג, ירושלים תשס"ה, פרק יב).
- 14 דווקא י"ג אפשטיין, אשר הראה שלשון השאלות בבליית מובהקת ולכן לא מסתבר שהספר נתחבר בארץ ישראל, הציע שטפסים של החיבור הגיעו לאירופה מארץ ישראל. ראו: י"ג אפשטיין, 'לחקר אוצר-המלים הארמיות הבתר-למודיות – 2. שאילתות', מחקרים בספרות התלמוד ובלשונות שניות, א–ב, ירושלים תשמ"ד–תשמ"ח, א, עמ' 85–135; הנ"ל, 'שרידי שאילתות – II. שרידים בה"ג וה"פ בלא סימני בעיני מפורשים', שם, ב, עמ' 504.

הנוסח המקורי המשוער של החיבור מיוצג על ידי X.¹⁵ משפחת א מכילה ארבעה כתבי יד, אשר סימניהם במהדורתו הביקורתית של פרופ' ש"ק מירסקי ז"ל הם **אוכמ**.¹⁶ הנציגים של **ב** הם **נספר**.¹⁷ ענף ש כולל נציג בודד.¹⁸ נוסח הדפוס הראשון (ונציה ש"ו) משתקף גם בחלקים של כתב יד נוסף, שלא היה ידוע למירסקי, ואותו סימן ברודי ל.¹⁹ אופי הנוסח של ענף ד אינו ברור כל צורכו, אבל באופן כללי ניתן לומר שהוא מעורב. בחלקים אחדים של הספר הוא קרוב מאוד לא, אבל בחלקים אחרים הוא מצטרף לענפים אחרים.²⁰ ענף ד מתאפיין בתופעה נוספת, המסבכת את התמונה עוד יותר. ענף זה מכיל שאילתות אשר אינן נמצאות בשאר כתבי היד. בין אלה נמנות שאילתות אשר הועתקו ממקומן המקורי בספר או חיקויים מאוחרים. ואולם קצתן נראות מקוריות, מחד גיסא, וייחודיות לענף הזה, מאידך גיסא. לאור אופי הנוסח המעורב של הדפוס, קשה לדעת מניין הגיעו השאילתות הנוספות.

כבר בסקירה ראשונית של קטעי רווינה (להלן: ק) מתגלה שהם מכילים מספר שאילתות המוכרות מתוך ענף ד בלבד: שאילתות קעט, קפ, קפב.²¹ בדיקה מדוקדקת יותר מעלה לפחות שבע דוגמאות שבהן הנוסח של ק מסכים עם ד, נגד שאר כתבי היד. ואלה הן (הסימן ומספר השורה מתייחסים למהדורת מירסקי):

- 15 יש הסוברים שהשאילתות הוא החיבור התלמודי הראשון שהועלה על הכתב, עוד לפני התלמוד הבבלי עצמו. ראו: ע' שבת, 'הדרשות לשאילתות פרשת וארא ונוסח התלמוד שבהן', נטועים, י (תשס"ג), עמ' 27; 'זוסמן, 'תורה שבעל פה פשוטה כמשמעה: כוחו של קוצו של יו"ד', מחקרי תלמוד ג, קובץ מחקרים בתלמוד ובתחומים גובלים מוקדש לזכרו של פרופ' אפרים א' אורבך, בעריכת 'זוסמן וד' רוזנטל, ירושלים תשס"ה, עמ' 329, הערה 31. להצגה המפורטת של אילן הנוסחים ראו: 'ברודי, לתולדות נוסח השאילתות, ניו יורק תשנ"ב, עמ' 138.
- 16 א – כתב יד אוקספורד בודליאנה (Opp. 70 (539); ו – וטיקן Ebr. 51; כ – אוקספורד 343 Hunt (540); מ – פרנקפורט ע"נ מיון, הספרייה העירונית (113) 147° hebr.
- 17 נ – ניו יורק, בית המדרש לרבנים באמריקה Rab. 657; ס – סינסינטי, היברו יוניון קולג' 136; פ – פריס, הספרייה הלאומית héb. 309; ר – פריס, הספרייה הלאומית héb. 308.
- 18 כ"י ששון 415. עם פירווקו של אוסף ששון הועבר כתב היד לספרייה אחרת – ניו יורק, בית המדרש לרבנים, Boesky 29. כתב היד נמכר שוב, במכירה פומבית של סות'ביס, בשלהי שנת 2004.
- 19 סנקט פטרבורג, הספרייה הלאומית Ebr. II A 33. בחלק הראשון של הספר כ"י ל קרוב יותר לענף א, אך בחלקו השני הוא כמעט זהה לנוסח הדפוס. ראו: ברודי, לתולדות (לעיל, הערה 15), עמ' 82–88.
- 20 ברודי, שם, עמ' 88–94.
- 21 ההפניות לפי מהדורת ש"ק מירסקי, שאילתות דרב אחאי גאון, א–ה, ירושלים תש"ך–תשל"ז. לגבי קעט וקפב, ברודי (שם, עמ' 93, הערה 109) קובע שהן שאילתות מועברות, שהוחלפו מקצת מקורותיהן התלמודיים. שאילתא קפ מצוטטת אצל רב האי גאון בלשון שמשמע ממנה שלא הכיר אותה בתוך ספר השאילתות. ראו: שם, עמ' 93, הערה 110; והשוו: 'נ' דנציג, מבוא לספר הלכות פסקות, ניו יורק תשנ"ט, עמ' 722, הוספה לעמ' 281, הערה 32.

1. כו, 18: ענף אב (בתוכו גם ל) גורס 'וקטלינן להו'. בכתב יד ש כתוב 'וקטלינן יתהון'. הנוסח הנדפס הוא 'ונקטלינהו', וכן הוא בק: 'וניקטלינהו'.
2. קנה, 24: ד – 'לאישתמושי בהו'; ק – 'לאימתמושי בהון'; ואילו שאר כתבי היד²² כולם גורסים 'לאישתמושי בהון ישראל'.
3. קנה, 30: בדפוס (וכן ל) כתוב: 'אפילו זוגא וסרבלא'. בכל כתבי היד מלבד ק נוספה המילה 'דמי'.
4. קנה, 34: 'אי חדשים נינהו' – כך דק. הנוסח של ש ושל ענף ב הוא 'נינהו חדשים'²³ ובכתבי היד אומ רק 'חדשים'.
5. קנה, 42 (ומשם ואילך לאורך הסימן): בכתבי היד כתוב כמעט תמיד 'ורוקא' או 'רוקי', אבל בדק תמיד 'ורוקא'²⁴.
6. קנה, 66: כתבי היד מוסרים, בשינויים קטנים, את המילים 'אתיין ל(א)פקועי'. דק גורסים צורה ארוכה יותר – 'חייס עליה דילמא פקעי'.
7. קנה, 76: המשפט המסכם 'אלמא הלכה כרב' נמצא רק בד, וצוין בידי ברודי כנוסח ייחודי לענף הזה.²⁵ ק קרוע כאן, אך לפי המקום שבו מתחילה השאילתא הבאה, סביר ביותר שהיה שם המשפט הזה.

לעומת זאת, ניתן למנות גם מספר מקומות לא מועט שבהם ק שונה מד.

8. מד, 5: המילה 'דהבא', אשר נוספה בדפוס לתאר את 'צלמא' ואינה נמצאת בכתבי היד, חסרה אף בק.
9. קמג, 7: נוסח הדפוס הוא כמו ענף א – 'מצותייהו'. ענף ב, ועמו ק וכתב יד גורסים 'מצויהו'.
10. קמג, 30: בדפוס כתוב 'דאזמיטן'. בכל כתבי היד – ביניהם קל – המילה היא 'דשידניון' (בשינויים קלים). הנוסח הנדפס חסר משמעות והוא נוצר בוודאי מתוך טעות גרפית.
11. קנה, 49: בק כתוב 'ורקא אסי[רי] משום דמצריף', וכך גם בשאר כתבי היד, אך בד נשמטו המילים 'משום דמצריף'.²⁶

22 וכן מדרש תנחומא חקת, ב: 'זהדר משתמש בהו ישראל'.

23 וכן בתנחומא, שם.

24 M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish* ראו: הצורה המקורית. *Babylonian Aramaic of the Talmud and Geonic Periods*, Ramat Gan 2002, p. 531

25 ברודי, לתולדות (לעיל, הערה 15), עמ' 86, דוגמה 26.

26 גם בתנחומא חסרות מילים אלה. ראו: ברודי, שם, עמ' 120, הערה 23.

12. קפו, 17–18: בד נמצא משפט שחסר בשאר כתבי היד, ואף בק הוא אינו נמצא.²⁷

13. קפו, 74: בדפוס כתוב 'שמא בדוחק הוא עושה', וכן הוא בל. ואולם בבש ובק, במקום 'בדוחק' כתוב 'באונס' (השאלתא חסרה בענף א).

זאת ועוד, בכל כתבי היד, וק ביניהם, שאלתא קמד קודמת לשאלתא קמג, ואילו שאלתא עה נמצאת בין קפד ל־קפו, בקרב השאלתות למועדים. בכתב יד ו שאלתא זו מועתקת בפרשת נצבים, ובשאר נציגי א היא רמוזה שם, אבל ד, כמו בש, מביא אותה רק בספר שמות.

במקום אחד מתגלה זיקה מפתיעה בין ק למקצת עדי הנוסח של ענף ב. בברייתת חילוקי כפרה, הדרגה השלישית היא (קפו, 67, לפי דפוס ראשון): 'עבר על עבירות חמורות ועשה תשובה, תשובה ויה"כ תולין ויסורין ממרקין'. כך גורסים גם אש וכתב יד פ, אבל שאר הנציגים של ענף ב מחליפים 'חמורות' ב'קלות'. זהו נוסח תמוה, במיוחד לאור הפירוט שבמקורות התלמודיים לעבירות הללו – כריתות ומיתות בית דין.²⁸ וכבר הסופר של פ שם לב לטעות ותיקן אותה.²⁹ גם לפי כללי הסטמטיקה (stemmatics) הנוסח הזה דחוי, שכן מעידים נגדו שני ענפים בלתי תלויים, א וש, אלא שזהו אף הנוסח של ק.

מאחר שמצאנו דוגמה נוספת אחת בלבד של התאמה בין ק לב (לעיל, דוגמה 9), אין זה סביר להסיק שהקטע שלנו ינק את הנוסח המוזר מב. המסקנה המתבקשת היא שזהו הנוסח המקורי של השאלתות, והוא תוקן ברוב העדים. אמנם אפשרות זו איננה סבירה מבחינת תוכן הדברים, אך יש לה היגיון מסוים מבחינת המבנה הרטורי. הברייתא פותחת בשתי קטגוריות – עשה ולא תעשה. הקטגוריה הרביעית, שכבר אין עליה כפרה, היא בוודאי חמורה. ואולם הקטגוריה השלישית אינה ברורה כל צורכה. מדוע היא איננה נכללת עם שאר מצוות לא תעשה? קל יותר לשומע לקלוט ניגוד כפול. קודם כול, עשה לעומת לא תעשה, ורק לאחר מכן עבירות קלות לעומת חמורות.³⁰ השאלתות במקורן

27 ראו: שם, עמ' 86, דוגמה 28.

28 תוספתא, כפורים ד, ח (מהדורת ליברמן, עמ' 252), ומקבילות. זהו גם הנוסח המשתקף בקדושתא הקילירית לשבת שובה, בחטיבה המיוסדת על הלכה זו בתוספתא: 'פושעי בכרת הוא למו תעלה' (ע' הכהן [מהדיר], 'אימנתה תעל לנמהרים' – קדושתא קילירית לשבת שובה, קבץ על יד, יג [תשנ"ה], עמ' 27; תודתי לא' שמידמן על ההפניה).

29 ראו: ברודי, לתולדות (לעיל, הערה 15), עמ' 71, הערה 20.

30 על המשמעויות המשתנות של המונח 'מצוה קלה', ראו: א' גושן־גוטשטיין, 'מצוה קלה', עלי שפר: מחקרים בספרות ההגות היהודית מוגשים לכבוד הרב ד"ר אלכסנדר שפרן, בעריכת מ' חלמיש, רמת גן תש"ו, עמ' 65–51, ובמיוחד עמ' 52, הערה 2.

היו דרשות שנישאו בעל פה, וייתכן שהצורך שהמהלך יהיה מובן לשומע גבר על נאמנות הדורש למקורותיו.

לסיכום, דומה שמוכחת הזיקה של נוסח ק לענף ד, המיוצג בעיקר בדפוס הראשון, אם כי אין זו זיקה חד משמעית. נראה שהדפוס מושפע יותר מענפי הנוסח האחרים מאשר ק,³¹ ובעניין זה ל נאמן לדפוס.³² לפי זה, נציגו האמין ביותר של ענף ד הוא בעצם ק, ושני הנציגים השלמים מושפעים מיתר הענפים. יש בממצא זה כדי לחזק את מהימנות המסורת של הדפוס, הכולל מספר שאילתות שאינן מופיעות בכתבי היד האחרים. ענף ד יצא מגדר תת ענף, המשועבד לענפים האחרים, ומעתה הוא עומד כענף עצמאי.³³

3. לשון קצרה

עד כאן עסקנו בנוסח של קטעי רווינה כפי שהוא משתלב בין יתר כתבי היד. ואולם כאשר ק עומד מול כלל עדי הנוסח, מתגלית אצלו נטייה חזקה לקיצור הלשון. הקיצור הזה מושג בכמה דרכים.

1. פישוט הסגנון הדיאלקטי של התלמוד. לדוגמה:
 - א. קנה, 32: בכל העדים כתוב 'הוא מרבנן, ורב יעקב שמיה', ואילו בק כתוב בפשטות 'רב יעקב'.
 - ב. קעז, 28: הנוסח הרווח הוא 'ובא מעשה לפני חכמים, והשיאו את אשתו על פיו'. ק כותב רק 'השיאו חכמים את אשתו'.
 - ג. קפד, 17–18: במקום שאלה ותשובה – 'מאי טעמייהו דב"ש? ילפי ממשה' – נמצא 'טעמייהו דבית שמי ממשה'.
 - ד. קפו, 64: הביטוי 'אינו זו משם עד שמוחלין לו' מתכווץ לכדי 'מוחלין לו'.

31 ראו למשל דוגמה 9.

32 נאמנותו היתרה של ל לנוסח הדפוס מודגמת יפה באותן שאילתות שאינן נמצאות אלא בענף ד. כך, למשל, בשורות הראשונות של שאילתא קפ: (1) ולא מבעיא דבשתיה אסיר (דפוס ול); ולא מיבעיא בשתייה דאסיר (ק). (2) אלו דברים אסורין (דפוס ול); אילו דברים שלגוים שהן אסורין (ק). (3) ולא מיבעיא יין גופיה אלא אפילו (דפוס ול); ואפילו (ק). (4) וחכמים אומרים לחים אסורין (דפוס ול); והני מילי לחין (ק). (5) ומעצרתא דפחרא... ומערן בכל יום (דפוס ול); ... ומנערן בכל יום (ק).

33 אמנם, ייתכן שאיכות מסורת הנוסח משתנה ממקום למקום. וכך, כמעט כל הדוגמאות לזיקה בין ק לד נקרות בשאילתא קנה. ובדומה לכך, שאילתא קעז מציגה לשון קצרה (ראו להלן) באופן קיצוני, עד כדי השמטת כל המונחים הטכניים הרגילים בספר השאילתות.

2. ויתור על פירוט:

א. קמג, 19–20: בנוסח הנדפס כתוב 'היכא דלא קבע לה למזוזה בשעתיה, תכילתא נמי דלא רמי ליה לגלימא אחרינא בשעתיה'. ק: 'היכא דלא עביד ביה מצוה'.

ב. קפו, 9: במקום השאלה המפורטת 'מניין שמקדימין ומעיילין ליה ומאחרין ומפקין ליה', ק מסתפק בשאלה הסתמית 'שבתות מנין'.

3. ויתור על לשון ציורית:

א. כו, 27: במקום הביטוי התלמודי הרווח 'גמרא גמירי לה' נמצא רק 'גמרא'.

ב. מד, 4–5: בדפוס כתוב 'כד אקים נבוכדנצר רשיעא צלמא דדהבא'. בק (וכן מנ) חסרים התיאורים: 'דכד אוקים נבוכדנצר צלמא'.

תופעה זו של קיצור הלשון אופיינית לקטעי הגניזה של השאליות, וברודי כבר העיר על כך.³⁴ אף מירון ביאליק לרנר גילה תכונה זו בקטעי השאליות שפרסם לאחרונה.³⁵

4. דרשות

תכונה נוספת המשותפת לקטעי רווינה ולקטעי מינכן שתיאר מ"ב לרנר קשורה לדרשות. בספר השאליות הנדפס נמצאת דרשה שלמה אחת בלבד, בשאלתא א. בכתבי היד מימי הביניים נמצאות דרשות נוספות, מיעוטן בשלמות ורובן בצורה מקוצרת או רמוזה. ההנחה שכל שאלתא כללה בצורתה המקורית דרשה ארוכה התאמתה מתוך ממצאי הגניזה. הדרשה נועדה להפריד בין השאלה ההלכתית – 'ברם צריך' – לבין פתרונה, הפותח לרוב ב'תא שמע'.³⁶

מבנה זה נשמר, כאמור, בקטעי גניזה של השאליות. ואולם בקטעי מינכן ובקטעי רווינה אין אפילו רמזי דרשות. נמצאים בהם המרכיבים האחרים של השאלתא – הפתיחה, השאלה והתשובה – אך חלק הדרשה חסר לחלוטין, באופן קיצוני אפילו מכתבי היד המאוחרים יותר.³⁷

34 ברודי, לתולדות (לעיל, הערה 15), עמ' 96, הערה 121.

35 לרנר, מינכן (לעיל, הערה 5), עמ' 162.

36 ש' אברמסון, עניינות בספרות הגאונים, ירושלים תשל"ד, עמ' 10–15; ולאחרונה: שבת, הדרשות (לעיל, הערה 15). אברהם וייס סבר שהדרשה אינה חלק מקורי של השאלתא. ראו: א' וייס, על היצירה הספרותית של האמוראים, ניו יורק תשכ"ב, עמ' 336–337.

37 לרנר, מינכן (לעיל, הערה 5), עמ' 178. כאן המקום לציין, שמלבד נקודות הדמיון שכבר צוינו, המעידות על קדימותם של שני הטפסים, אין זיקה של ממש בין קטעי רווינה לקטעי מינכן. הכתיבה בשני הקטעים שונה לחלוטין (לתיאור קצר של קטעי מינכן ראו שם, עמ' 175). אף מבחינת הנוסח אין קטעי מינכן מגלים

ההסבר לתופעה זו טמון, לדעתי, באופיו הכפול של ספר השאילתות. זהו חיבור כתוב, אולי אף החיבור התלמודי הראשון אשר הועלה על הכתב,³⁸ אבל שורשיו נעוצים היטב במוסד הדרשה בציבור בשבת. השניות הזאת מתבטאת גם בתוכן – בשילוב שבין חומר הלכתי לחומר אגדי. רוב המרכיבים – הפתיחה, השאלה והתשובה – הלכתיים, אבל הדרשה כוללת חומר אגדי מרובה.³⁹ ההסבר המקובל הוא שהדרשה, החוצצת בין השאלה לתשובה, מושכת את לב הקהל בעוד ה'ברם צריך' מהדהד בזיכרונו, עד שלבסוף הדרשן מניח את דעתו ומספק את התשובה.

נשאלת אפוא השאלה: האם השאילתות הוא בעיקרו ספר הלכה, או קובץ תלמודי-אגדי? כבר חכמים קדמונים התלבטו בשאלה זו. אחרוני הגאונים ציטטו את השאילתות במספר הזדמנויות בהקשר הלכתי,⁴⁰ ואילו רב נסים גאון הזכיר את החיבור בשני מקומות (למיטב ידיעתי), פעם אחת בעניין הלכתי ופעם אחרת לגבי אגדות חג החנוכה.⁴¹ כך אף בחיבורים המשלבים בתוכם שאילתות. בעל הלכות פסוקות שילב בחיבורו את החומר ההלכתי מן השאילתות, אך השמיט את המבנה הרטורי ואת הדרשה.⁴² ספר הלכות גדולות מצטט שאילתות רבות, לצד חומר מדרשי מגוון,⁴³ ומדרשי אגדה מאוחרים מרבים גם הם להביא שאילתות כצורתן.⁴⁴

גם סופר הניגש להעתיק את ספר השאילתות נאלץ להכריע בשאלת מהות החיבור.⁴⁵ הכרעה זו באה לידי ביטוי בשני טיפוסים של העתקות.⁴⁶ הטיפוס האחד, כדוגמת קטעי

קרבה לאף אחד מענפי הנוסח הידועים של השאילתות, בניגוד לזיקה הברורה של קטעי רווינה לנוסח הדפוס.

38 שבט, הדרשות (לעיל, הערה 15), עמ' 27.

39 ראו: א' וייס, 'לתיתה ושימור מצה ובעית שאילתות והלכות גדולות', ספר אסף: קובץ מאמרי מחקר, בעריכת מ"ד קאסוטו ואחרים, ירושלים תשי"ג, עמ' 296–298, הערה 74.

40 ש' אברמסון, פרקים מן 'מבוא התלמוד' לרב שמואל בן חפני גאון, ירושלים תש"ן, עמ' 137–138, לגבי רב שמואל בן חפני ורב שריא.

41 הנ"ל, רב נסים גאון – חמשה ספרים, ירושלים תשכ"ה, עמ' 13, הערה 13.

42 ראו: ש' מורל, 'היחס בין השאילתות ובין ספר הלכות פסוקות', *HUCA*, 43 (1972), עמ' 263–264. נחמן דנציג טוען שבעל הלכות פסוקות לא השתמש בחיבורו הערוך של רב אחאי אלא בשאילתות שנדרשו בעל פה. ראו: דנציג, מבוא (לעיל, הערה 21), עמ' 202–203. לעניינינו אין הדבר משנה הרבה.

43 דנציג, שם, עמ' 199–211.

44 ברודי, לתולדות (לעיל, הערה 15), עמ' 117–123.

45 השוו: S. Wenzel, 'Sermon Collections and their Taxonomy', *The Whole Book: Cultural Perspectives on the Medieval Miscellany*, eds. S.G. Nichols & S. Wenzel, Ann Arbor 1996, pp. 17–21

46 השוו: ברודי, לתולדות (לעיל, הערה 15), עמ' 119.

הגניזה שדנו בהם אברמסון, ברודי ושבת, הוא זה המשמר את השאילתא כצורתה המקורית, המשקפת את הדרשה בעל פה. הטיפוס האחר, המיוצג בקטעי מינכן ורווינה, מציג ספר הלכה. הוא משמיט את קטעי הדרשה, המיותרים לצורך ההכרעה ההלכתית. בימי הביניים הושגה פשרה בין המגמות, והסופרים העתיקו בעיקר את החלק ההלכתי, אך השאירו זכר לדרשה בצורת רמזים וקיצורים.

5. תרגומים לעברית

אחת התופעות הספרותיות החשובות של סוף תקופת הגאונים הייתה המעבר מן השימוש בארמית אל העברית. מעבר זה בא לידי ביטוי במפעלי תרגום שונים.⁴⁷ דוגמה מובהקת לכך הקרובה לספר השאילתות היא ספר וזהיר,⁴⁸ הכולל שאילתות רבות שתורגמו לעברית.⁴⁹ הופעתו הראשונה היא בפיוטיו של רב שמואל בן הושענא, השלישי בחבורה שלישיבת ארץ ישראל,⁵⁰ אך טרם התברר מתי והיכן נתחבר. קטעי רווינה מגלים מדי פעם בפעם נטייה לעברית, נטייה שאין לה עדות בשאר כתבי היד של השאילתות. להלן הדוגמאות שהעליתי:

1. קמג, 12–13: המילה 'תכלתא', המופיעה פעמיים בכל עדי הנוסח של השאילתות, מתורגמת בק: 'ציצית'.

47 ראו הספרות המצוינת אצל דנציג, מבוא (לעיל, הערה 21), עמ' 64, הערה 127; מ' ברגמן, ספרות תנחומא-ילמדנו: תיאור נוסחיה ועיונים בדרכי התהוותם, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"א, עמ' 181–183, 271–275; ש' מורל, מחקר על ספר הלכות ראו, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, בית המדרש לרבנים באמריקה, ניו יורק 1966, עמ' 9–5.

48 ראו עליו: ברודי, לתולדות (לעיל, הערה 15), עמ' 111–116; דנציג, מבוא (לעיל, הערה 21), עמ' 64, הערה 128.

49 על דרכו של המתרגם ראו: ש"ק מירסקי, 'תרגומים מארמית לעברית בספרות המדרש והגאונים', פרקים: בטאון האקדמיה העברית באמריקה, ד (תשכ"ו), עמ' 9–28.

50 ברודי, לתולדות (לעיל, הערה 15), עמ' 112, הערה 39, בשמו של פרופ' יוסף יהלום. משורר זה – ואחרים בעקבותיו – העדיף את מדרשי התנחומא העבריים כמקור לפיוטיו על פני מדרשי האגדה הארמיים, אשר שימשו נאמנה את קדמוני הפייטנים. ראו: נ' קצומטה, הסגנון העברי בפיוטי שמואל השלישי, לידן 2003, עמ' 47; ש' אליצור, שארית יוסף: פיוטי ר' יוסף הלוי החבר, ירושלים תשנ"ד, עמ' 36. לתולדות חייו של ר' שמואל בן הושענא השלישי ראו: קצומטה, שם, עמ' 19–22. בפרסום קודם העלה קצומטה את ההשערה שמקורו של שמואל באי סיציליה. ראו: N. Katsumata, 'Hebrew Style in the Liturgical Poetry of Shemu'el HaShelishi', *Journal of Jewish Studies*, 52 (2001), p. 318, n. 45

2. קנה, 41: ד גורס כאן 'בדיבחה',⁵¹ כינוי ארמי לחג הפסח.⁵² ק (ועמו כתבי היד אונפ) כותב בעברית 'בפסח'.
3. קפו, 75: הנוסח הרווח בכל עדי הנוסח של השאילתות ושל המקור התלמודי (יומא פו ע"א) הוא ארמי: 'כגון תלמיד חכם דשקיל בשרא מטבחה ולא יהיב דמי לאלתר'. ואילו ק כותב כאן 'כגון תלמיד חכמי' שלוקח בשר מטבח ואין נותן לו דמים מיד'.

תרגומים מקומיים אלה אין בכוחם ללמד על מדיניות מכוונת של תרגום, אבל הם רומזים למגמה ספק-מודעת של העדפת השפה העברית. ייתכן שיש לראות בכך ניצנים לתרגום הספר כולו, או אולי היכרות עם ספר והזהיר או דומיו.

6. סיכום

הקטעים שנתגלו ברווינה הם שרידים מטופס קדום של ספר השאילתות דרב אחאי גאון, אשר נכתב בסיציליה במאה ה' בערך. בכך הם תורמים מידע חשוב על אודות מצב לימוד התורה בסיציליה בתקופה המוסלמית. בחינת הנוסח של הקטעים ביחס לכתבי היד האחרים מלמדת שהם משתייכים לענף הנוסח של הדפוס – ענף שהעדויות הטקסטואליות שלו מועטות ביותר. לשונו הקצרה של הטופס, והעובדה שאין בו רמזי דרשות, מלמדות שמדובר בטיפוס מיוחד של שאילתות המתמקד בתוכן ההלכתי של החיבור. בקטעים האלה גם מתגלים ניצנים של מפעל התרגום של ספר השאילתות, המרמזים על קשר עם ספר והזהיר.

להלן מתפרסמים הקטעים במלואם, בליווי תצלומים נבחרים. התצלומים הם באדיבותו של פרופסור מאורו פרני מאוניברסיטת בולוניה.

סימני ההעתיקה הם כדלהלן: השלמה של המהדיר סומנה בסוגריים מרובעים. כאשר מילה שלמה נמצאת על פי ההשערה בלבד, היא באה באות שונה. אות שקריאתה מסופקת מסומנת בקו עילי. ההעתיקה משקפת את העימוד של כתב היד.

51 וכן הנוסח בהלכות גדולות (ע' הילדסהיימר [מהדיר], הלכות גדולות, א-ג, ירושלים תשל"ב-תשמ"ז, א, עמ' 288). ש גורס 'ברותחי' וכתבי היד כסר כותבים 'בפיסחא' – כולם ארמית.

52 סוקולוף, מילון (לעיל, הערה 24), עמ' 326.

ב. הטקסטים

א2 ימין: שאילתא מד, 3-9

דשמיא ופלח לעבודה זרה ואילא קטילנא לך לימסר נפשיה לקטלא ולא ליפלח [לעבודה

[זרה]

דהכי אשכחן בחנניה מישאל ועזריה דכד אוקים נבוכדנצר צלמא וגזר למפלח ליה מ[סרו]
[נפשי]הו לאתונא דנר־א⁵³ ולא סגידו לצלמא דכת' איתי גוברין יהודאין דימניתא יתהון

על

[עבידת] מדינת בבל שדרך מישך ועבד נגו גובריא אילך לא שמו עלך מלכא טעם לאלהך
לא סגדין⁵⁴ ולצלם דהבא די הקמת לא סגדין תנו רבנן את זו דרש תודוס איש רומי מה

ראו

א2 שמאל: שאילתא לח, 38-44

בעריכם אשר תפשתם במה תפשתם בישיבה דב־י ר' יש' [תנא וי]רשתם את ה[ארץ]
וישבתם בה במה ירשתם בישיבה ונכסין שאין להם אחריות [אין] ניקנין אלא במשיכ[ה]
מנלן [דכת] וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך [דבר] הנקנה מיד ליד [והני]
מילי בבריא אבל בשכיב מרע דברי שכיב מרע ככתובין וכמסורין דמ־ו קני

ב2 ימין: שאילתא לט, 12-16

[ובי]ת הלל על ה[נולד כשהו]א מהול על שצריך להטיף ממנו דם ברית מפני שהיא
[ער]לה כבושה ועל מה נ[חלקו] על גר שנתגייר כשהוא מהול שבית שמי אומ' צריך להטיף
[ממנו] דם ברית ובית הלל [אומ'] אינו צריך להטיף ממנו דם ברית איתמר רב אמ' הל'

כתנא

[קמא ושמו]א' אמ' הל' כר' ש־מעון בן אלעזר וקיימא לן הלכ' כרב באיסורי רב אדה בר

אהבה

ב2 שמאל: שאילתא מב, 81-92

אמ' ר' שמואל בר רב יצחק מלמד שכל אחד ואחד קינא לאשתו ממשה התם

53 אולי צ"ל: דנורא.

54 במקרא (דניאל ג, יב): פלחין.

55 השוו לנוסח גיליון ו, כפי שמובא בחילופי הנוסח אצל מירסקי, שאילתות (לעיל, הערה 21), ג, עמ' כא,

שורה 81. על קרבתו של גיליון ו לענף ד, ראו: ברודי, לתולדות (לעיל, הערה 15), עמ' 104.

[משום] שנאה הוא דעבוד והא אמ' ר' יוסי יהא חלקי עם מי שחושדין אתו בדבר ואין בו [וא]מ' רב פפא לדידי חשדון ולא הוה בי לא קשיא הא בקלא דפסיק' והא בקלא דלא

פסיק

דלא פסיק עד כמה אמ' אביי אמרה לי אם דאומי מתא יומא ופלגא והני מילי היכא

דליכ[א]

[א]ויבים דמפקין קלא אבל איכא אויבים דמפקין קלא לא חיישינן והינו דכת' וישמע

משה וי[פול]

א8 ימין: שאילתא קצד, 28–31

[בדו]כתייה וכן הילכתא[א]

חזק הקורא וברוך [הכותב]

א8 שמאל: שאילתא קעז, 21–30; שאילתא קעט (1–9)

להעיד וודאי אין עידותו עדות כי תיבעי לך מסיח לפי תומו מאי תא שמ'

דתניא אמ' ר' יודן מעשה ביש' וגוי שהיו מהלכין בדרך בחזירתו

אמר חבל על איש פלגי שמת וקברתיו והשיאו חכמים את

אשתו ושוב מעשה בגוי אחד שאמ' מאן איכא בי חייא

איכא בי חייא מת חייא והשיאו חכמ' את אשתו וכן הילכתא

אתם נצבים [ש]אל' דמיחיי' דב' יש' למיקרי בסיפרא

ולאפטורי בנביא כל יומא בעיניינא דיש' 56 וידבר משה את מועד[י ייי אל]

בני ישראל ותניא משה תיקן להן ליש' שיהו שואלים ודורשין בעיני[ינו]

שליום הילכות פסח בפסח הילכ' עצ' בעצ' הילכ' החג בחג [ומפני]

מה מפני שאמ' אבינו אברהם לפני הקב"ה רבונו [שלעולם]

שמה יחטאו בני לפניך ואתה עושה להם כדור המבול וכ[דור הפלגה]

אמ' לו לאו אמ' לו במה אדע אמ' לו קחה לי עגלה משולשת וגו' יק[ריבו לפני]

קרבתות ואני אמחול לעוונותיהם אמ' לפניו רבונו שלעולם תי[נח]

ב8 ימין: שאילתא קפ (1–15)

יין נסך שכ' [אשר חלב זבח]מו [י]אכלו וגו' ולא מיבעיא בשתייה דאסיר אלא

[מסיק] להו שפיר הילכך האי כוביא הסיקו מבחוץ הוא ואסירי אלא גבי חטאת מאי
 [טע]מא אמ' רחמנא וכלי חרס אשר תבושל בו ישבר להדרינהו לכבשן בהדי כלים
 [חד]שים אמ' ר' זירא לפי שאין עושין כבשנות בירושלם וכל שכן בעזרה אמ'
 [ליה] אביי וכי עושין אשפתות בעזרה אלא גבי חטאת כיון דלא איפשר עבידנן
 [כב]שן נמי לעביד אשתמיטתיה הא דאמ' רב שמעיה שברי כלי חרס נבלעין
 [במ]קומן ואלא הא דאמ' רב נחמן אמ' רבה בר אבוה תנור שלמקדש שלמתכת
 [ה]יה ולעביד דחרס אי משום נותר הסיקו מבפנים הוא כיון דאיכא שתי הלחם
 [ולחם הפנים דאפיייתן בתנור ו]קדושתן בתנור הוה ליה כלי שרת וכלי שרת
 [דחרס לא עבידנן ואפילו ר' יוסי] בר' יהודה לא מכשר אלא בשלעץ אבל דחרס
 [לא אלמא הלכה כרב] שאל' דאילו מאן דזבין זבינתא לחבריה ורמי
 [תנאה בזביני אינמי קדיש איתתא ו]רמי תנאה בקידושי אינמי גריש איתתא
 [ורמי תנאה בגירושי תנאיה ת]נאה דהכי אשכחן בבני גד ובני ראובן כד
 [יהב להון משה אחסנתא בעיברא] דירדן יהבה להון בתנאה שני' ויאמר משה אלהם
 אם יעברו בני גד וגו' ובעינן עד דכפיל תנאיה כדתנן ר' מאיר אומ' כל תנאי
 שאינו כתנאי בני גד ובני ראובן אינו תנאי שני' אם יעברו ואם לא יעברו ר' חנניה
 בן גמליאל אומ' צריך היה הדבר לאמרו שאילמלא כן יש במשמע שאפילו
 בארץ כנען לא ינחלו והילכת' כר' מאיר בתנאי כפול דאתקין שמואל בגיטא
 דשכיב מרע אם לא מתי לא יהא גט אם מתי יהא גט אם לא מתי לא
 יהא גט ולימא אם מתי יהא גט ואם לא מתי לא יהא גט דלא ליקדים איניש
 [פורענו]תא לנפשיה ולימא לא יהא גט אם לא מתי יהא גט אם מתי בענן תנאי

9א שמאל: שאילתא קמד, 39–68

קא משמע לן דבעינן והוא דאית ביה [ה] ש[יע]ורא כדי לענבן וכי גדיל [מיבעי ליה]
 מיגדל מילתא⁵⁷ ומי[שב]ק תרי תילתי [ד]אמ' מר [נוי תכלת שליש גדיל ושני]
 שליש [י] ע[נ]ף ואי [גדיל לה ל]רובה ואינמי לא גדל בה אלא שישה חול[יות]
 כשירה וכהמה שיעור חול[ין]א ר' אומ' [כדי שיכרוך] וישנה וישלש וודאי [גדלה כולה]
 כיון דלית לה ענף פסולה דכת' ציצית ואין ציצית [אלא ענף וכן הוא אומר בציצית]
 ראשי אמ' אביי צריך לפרודא כצוציתא דארמא [והיכא דתלאן ולא פיסק]
 ראשי חוטיין שלהן פסולה והיכא דליכא אלא שלש ק[רנות פטורה דכתיב]

על ארבע למעוטי בעלת] שלוש ואי הטיל לבעלת ש[לש והשלימה לארבע הנד] [שלוש פסולין מאי טעמא כתי' [תעשה ולא מן העשוי [היכא דקישר ואחרכך] פיסק ראשי חוטין] שלהן כשי[רה] אילא כיון דבשעת קישור לא [הוי ענף] מאי טעמא דכתי' תעשה ולא מן העשוי או דילמא אמרינן פסיקתן עשייתן מיפגל] פליגו בה רב ושמואל דרב אמ' תלאן ולא [פיס]ק רא[שי] חוטין שלהן [פסולה] עד שיפסוק] ושמואל אמ' פסולה לעולם הילכתא כמאן היא ש[מואל] דתניא כוותה דשמוא' תלאן ואחרכך פיסק ראשי חוטין שלהן פסולה הני ארבעי קרנאתא דגלימא כולהי חדא מצוה ניהי ומעכבין אהדי או דילמא כל חדא וחדא מ[צוה] באנפי נפשה היא ולא מעכבין אהדי למאי נפקא [מינה למ]יפק ביה [בשב]תא כדלית ליה כולהי אי אמרת כל חדא וחדא מצוה באנפי נפשה שפיר דמי ו[אי] אמרת כולהי חדא מצוה ניהו משוואי בעלמא הוא ואסיר הילכת' מאי פליגו בה ר' ישמ[עאל] ורבנן דתנן ארבע ציציות מעכבות זו את זו שארבעתן מצוה אחת הן ר' ישמ[עאל] אומ' ארבעתן ארבע מצות הילכת' כמאן תא שמ' דאמ' רב הונא היוצא בטלית] שאינה מצוייצת כהילכתה בשבת חייב חטאת ואיתמר נמי רבינא הוה מס[גי] בתר] מר בר רב אשי בכרמלית ואיפסיק חד קרנא דגלימיה אמ' ליה מאי דעתי[ך] דאישידיה] והא תניא גדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה איכ' דאמ' ל[א] אמ' ליה] [עד דמטא לבייתיה אמ' ליה אי אמרת] לי התם שדיתי]

99 ימין: שאילתא קמג, 6-40

[ברגל של]א יהו מצות בזו[ניו]ת עליו ודאי איתעביד מצויהו כ[גון] דאיפסיקו חוטי [שרי למע]בד בהון כל צרכ[יה] וודאי תשמ[י]שי קדושה א[ן] ע[ל] גב דבלו אסיר למעבד [בהון צורכיה] מאי טעמא מקדש קדישי ד[תני]א תשמ[י]שי מצוה נזרקין תשמשי [קדושה ג]נזין אלו הן תשמשי מצוה סוכה ולולב [שו]פ[ר] וציצית תשמשי קדושה [דלוסקמי ספרים ומזוזות ותיק שלספר ונרתיק שלתפ[לין] ורצועותיהן [ואילו מאן דרמיא ליה צ]יצית ובעי לזבונה לישראל אחר אסיר ליה למישקל ציצית [אינמי הוה דר בב]יתא אקבע ליה מזוזה ובעי למיפק מיניה אסיר למישקל [תנו רב' המשכיר ב]ית לחבירו על השוכר לעשות מזוזה וכשהוא יוצא לא [יטלנה בידו ויצא ומ]עשה באחד שנטלה בידו יצא וקבר אשתו ושני בניו ובנותיו [ברם] צר' [הנ]י מ' דאסיר למישקל היכא דלא עביד ביה מצוה [היכא דקא בעי ל]מישקל מזוזה מהאי פיתחא למיקבע בהאי פיתחא ציצית נמי למישקל [מן הד]ין גלימא למירמי לגלימא אחרינא בשעתיה מי שרי אילא

כיון דמצוה קא עביד בהי שעתייה שפיר דמי או דילמא דעד דעביד בהי מצוה
 אית ביה ביזיון ואסיר תא שמ' דרב אמ' אין מתירין מבגד לבגד ושמואל אמ'
 מתירין רב אמ' אין מדליקין מנר לנר ושמואל אמ' מדליקין רב אמ' אין הלכ'
 כר' שמעון בגרירה ושמואל אמ' הלכ' כר' שמע' בגרירה ואמ' אביי כל מילי דמר
 עביד כרב לב[ר מ]ן הני תלת ד[עביד] כשמואל למימרא דהילכת' כשמואל דשריא
 אֵינְמִי בְרֵם צַרְיָהּ היכא דאזמניה לתשמיש מצוה כגון דשדינון לחוטי ואכתי
 לא רמינון עבדיה להושענא ועדיין לא אגבהיה עבדה לסוכה ועדיין לא יתיב
 [בה] אינמי תשמישי קדושה אזמנינון לסיפרא ועדיין לא כרך בהו מי מיתסרי
 [בהז]מנה אילא כרך ביה ולא אזמניה לא קא מיבעיא לן דשרי אזמניה ולא כרך
 [מי אמ'] מהקדש ילפינן ליה מה הקדש מיתסר בהזמנה אף הני נמי מיתסרי בהזמנה
 אֹו דילמא מתשמישי עבודה זרה ילפינן לה מה עבודה זרה לא מיתסרא בהזמנה
 [דא]מ' מר האומר בית זה לעבודה זרה לא אמר כלום לפי שאין הקדש לעבודה זרה
 [אף הני נמי] לא מיתסרי בהזמנה תָא שְׁמַעַ

99 שמאל: שאילתא קנה, 22–51

[דתשמישהון ב]כלי שני הוא כי נטיל מדודא ושדי עילויהו שפיר דמי ואף על גב
 [דפליט להו] בְּעֵי לְאֵטְבּוּלִינְהוּ דתניא וכולן צריכי[ן] טבילה בארבעים סאה והדר
 [שרי לאישתמושי ב]הון דכת' וטהר הוסיף לך הכ[תוב] טהרה אחרת תני בר קפרא מתוך
 שנא' אך במי נדה [ית]חטא [שן]מע אני צריך הזאה ש[ל]ש[ני]ן ושביעי תלמ' לומ' וטהר
 אֵם כֵּן מֵהַ תְּלַמ' [לזמן] במי נדה יתחטא מים שנדה טובלת בהן וכמה הן ארבע[ים סאה]
 [אמ' רב נחמן אמ'] רבה בר אבוב הלוקח כלים חדשים מן הגוים צריכין טבילה ד[הא]
 ישנים וליבנן הוו להו כחדשים ואפילו הכי צריכין טבילה מתקיף לה רב ששת [אם]
 כן אפילו זוזא דסרבלא אמ' רבא כלי סְעוּדָה אמורים (...) בפרשה רב יוסף זב[ן] מנא
 [דפחרא] חֲדָתָא מגוי סבר לֵא[ט]ב[ול]יָהּ אמ' ליה ר' יעקב הכי אמ' ר' יוחנן כלי מתכות
 אמור' בַּפְרֶשֶׁה דכת' אך את הזהב ואת הכסף וגו' אבל מִנִּי דפְחָרָא א[ני]ן חדשים נ[ינהו]
 לא צְרִיכֵי טְבִילָה ישנים לא מיפלטי דאשכחן גבי חטאת דכת' וכלי חרש אשר
 תבושל בו ישבר בר' צר' הני קערות דקוניא [דאישתמשו בהו רותחין אית]
 להון פליטה אילא מעיקרא כלי חרס נינהו ושְׁעִינְהוּ [הו] בקוניא מי מגין שייע דקוניא עליהון
 ולא בלע חרס וסגי להו בפליטה או דילמא לא מגין ובלע חרש ולית להו תקנתא
 תא שמע דבעו ממרימר לגבי חמץ בפסח [הני מאני דקוניא מאי מי אית להו פליטה]
 ושרי לאש[ת]מושי בהון בפסח אילא דאית בהו קרסופני לא קא מיבעיא לן דהא בלעי'

מקום קרטפני כי תיבעי לך דשייעי יורקא לא מיב[עי לן דמצרפי ובלעי אלא]
 כי מַיְבְּעֵי לך חיוורא וְאַוְכְמָא מַאֲי אַמ' להו חזינא אי [רמי בהו חמימי]
 אי מידייתי גביהו ככלי חרס דמו ובלעי והני מילי לעינין חמץ בפסח ולעינין
 בישולי גוים דתשמשתהון ברותחין אבל לעינין יין נסך יורקא אסיר משום
 דמצרף אוכמא וחיוורא אי אית בהו קרטופני אסירי ואי לית בהו קרטופני
 בשכשוך סגי ליה וקיימא לן הילכת' כרב זביד בקוניה דאמ' רב זביד הני מני
 דקוניה חיוורא ואוכמא שר' יורקא אס[ירי] משום דמצרף ואי אית בהו
 קרטופני כולהו אסירי אינמי בר' צר' אמור רבנן כלי חרס אין לו פלי[טה]
 הני מילי בְּרוֹתְחִיָּם

10א ימין: שאילתא קפו, 9–23

[אקדומי ואפסוקי] ביציאתו מנין דבענן אחורי תלמ' לומ' עד ערב ימים
 [טובים מנין תלמ' לומ' תשבתו שבתות מנין תלמ' לומ' שבתכם הא כל
 [מקום שנאמר] שבות מוסיפין מחול על קודש מצות וידוי ערב יום
 [הכיפורים עם ח] שיכה אבל אמרו חכמ' מתודה קודם אכילה ושתייה
 [שמא תסרף דעתו עליו בסעודה ו] אף על פי שהתודה קודם אכילה
 [יתודה אחר אכילה ואע"פ שהתודה ערבית יתודה] בשחרית ובמוסף ובמנחה ובנעילה
 [היכן אומרה אחר תפילתו ו] שליח ציבור אומרה באמצע ואסור
 [לרוחץ אפילו] אצבע ק[טנה] ואם היו ידיו מלוכלכות
 [רוחץ כדרכו ואינו חושש היו לו חטטין] בראשו סך כדרכו
 [ואינו חושש תנא דבי מנשה מדי]חה אשה ידה אח[ת]

10א שמאל: שאילתא קפ (24–30); שאילתא קפב (1–6)

הפועל לעשות עמו ביין נסך שכרו אסור בר' צר' ל' סתם יינו מי שרי ליה
 לאוגורי אילא תא שמ' דההוא גברא דאוגר ארביה לסתם יינו אתא לקמיה
 דרב ששת⁵⁸ אמ' ליה זיל קלינון וקברינון בבית הקברות לימא ליה בדרינהו
 אתי ביה [לידי תקלה ונקלינהו ונדרינהו אי נמי נקבריהו] מי לא תני אחד אבן שנסקל
 בה ואחד סייף

שנהרג בה ואחד שנ[חנק בו כולם נקברין עמו התם מוכחא

58 הקריאה אינה בטוחה לחלוטין. בדפוס, בל ובכתבי היד של התלמוד (עבודה זרה סב ע"ב – כ"י ניו יורק, בית המדרש לרבנים Rab 15, וכ"י פריס, הספרייה הלאומית 1337) כתוב: חסדא.

מילתא הכא לא מוכחא מילתא וכן הילכת' וזאת הברכה
 שאל' דמ' דב' יש' לשיולי בקצירא אמ' ר' חמא בר' חנינא מאי דכת' אחרי ייי ילכו
 ו[כין] איפשר לאדם שילך אח[רין] הקב"ה אלא אחרי דרכיו שלהקב"ה כול' שמעתא
 [כ]דאיתה בפרשת בראשית [עד ויקבור אותו] בגיא אמ' ר' שמואל בר נחמני אמ'
 ר' יוחנן כל העושה מצוה אחת [בעולם הזה] מקדמתו והולכת לפניו לעולם הבא

10ב ימין: שאילתא קפד, 13–24

לבדו וגו' מיהו יש לו בנים אסור למכור ספר תורה אין לו בנים מותר למכור
 ספר תורה שאין מוכרין ספר תורה אלא ללמוד תורה ולישא אשה
 והמוכר ספר תורה ארְ בַתּוֹ אינו רואה סימן ברכה לעולם ועד כמה
 מיחייב אִינְשֵׁי לְאִיעֵסִיק בפריה וברביה בית שמי אומ' שני
 זכרים ובית הילל אומ' זכר ונקבה טעמיהו דבית שמי ממשה דכת' ובני
 משה גֶרְשׁוֹם ואליעזר והדר כת' ואתה פה עמד עמדי ודילמא על פי
 [הדיבור] שני אלא כדתנא דבי ר' ישמעאל שלשה דברים עשה משה
 מדַעְתּוֹ והסכים הקב"ה עימו (דו)⁵⁹ פ[ירש מן הא]שה שיבר את הלוחות
 והוסיף יום אחד מדעתו פירש מן [האשה מ]אי דרש אמ' ומה ישראל שלא
 דיברה עמהם שכינה אלא לש[עה] וקבע[ע] להן זמן אמרה תורה היו נכנים

10ב שמאל: שאילתא עה, 49–59

לאחר גזר דין לא נענו התם נמי לגבי כולי עלמא פִּיחִידִים [נינהו]
 תא שמ' שאלה בלוריא הגיורת את רבן גמליאל כת' ב[תורתכם]
 לא ישא פנים וכת' ישא ייי פניו אליך ניטפל לה ר' יוסי ה[כהן] וא'
 בתי אמשול לה⁶⁰ משל לאדם שלוה מעות מחבירו אֶקְבַּע [לו זמן בפני]
 המלך וְשִׁבַע לו בַּחַיִּי הַמֶּלֶךְ הגיע⁶¹ זמן [ולא פרעו בא לפני המלך וא']
 לו מחול לי שנסבעתי בשמך אמ' לו [עלבוני מחול לך ופייס]
 את חברך אף כאן נמי כֵּאֵן בעבירוֹת ש[בין] אדם למקום כאן בעבירוֹת
 שבין אדם לחבירו עד שִׁבְּא ר' עֶקֶיב' אֶלְיָמֵד כאן קודם גזר דין כאן
 [לאחר] גזר דין הכא נמי ב[יחיד] ויחיד גופיה תנאי היא דתניא ב'
 [שעלו] למיטָה וחוליין

59 סומן למחיקה בכתב היד.

60 אולי צ"ל: לך. או: אמר לה בתי אמשול משל.

61 ובדומה לכך בבבלי, ראש השנה יז ע"ב. בשאר העדים של השאילתות: ועבר.

11א ימין: שאילתא כו, 8–32

[מ]עברות הירדן ומעברות נחלי ארנון ואבני אלגביש
 [בבית חורון ואבן שזרק עוג מלך הבשן למשה ואבן] שישב עליה משה בשעה שעשה מלחמה
 [בעמלק ואשת לוט וחזמות יריחו שנבל]עו מ[מקומן] על כולן צריך ליתן הודאה ושבח
 [מעברות הים דכת' ובני יש' ה]לכו ביבשה בתוך הים מעברות הירדן דכת' ויעמדו הכהנים
 [נושאי הארון ברית ה' בתוך הירדן מעברות] נחלי אר[נון דכת'] על כן יאמר בספר
 [מלחמות ה' את והב בסופה שני מצורעין היו והיו מה]לכין בסוף מחנה יש' אתו
 [אמוראי עבדו להו נקירתא דיתיבו בהו אמרו כי אתו יש' ניפוק עליי]הו וניקטלינהו
 [ואינן] לא הוו ידעין דארונא מסגי קמייהו דישראל דקא מכיך טורי ... בר וארונא מסגי
 [קמייהו דיש' כי אתא ארונא אדיבוק טורי וקטלינהו ורדא דמייהו לנחלי ארונא כי אתו א]ת

והב

[גליאו להון לישראל אמרו שירה שנא' ואשד הנחלים ואבני אל]גביש תנא אבנים שעמדו
 על

[גב איש וירדו על גב איש עמדו על גב איש זה משה דכתיב ביה] והאיש משה ענו מאד
 וכי⁶² כצאתי

[את העיר אפרוש כפי אל יי ויחזלו] הקולות והברד וירדו על גב איש
 [זה יהושע דכתיב ביה קח לך א]ת יהושע בן נון איש אשר רוח בו וכת' הם במורד בית
 חורון ויי

[השליך עליהם אבנים גדולות] מן השמים ואבן ש[זרק] עוג מלך הבשן גמרא אמ' מחנה
 יש'

[כמה הוי ו' פרסי אמר איזי]ל אעקר טורא ב[ר שיתא פר]סי אשדייה עילויהו ואיקטלינהו
 אזל

[ועקר טורא בר שיתא פרסי] ואותביה אריש[ניה איתיה] הקב"ה קומצי ונקבוה בעא למישלפיה
 [משכו ליה שיני להכא ושיני ל]הכא ולא מצי למישלפיה והינו דכת' שיני רשעים שיברתה
 אל

11א שמאל: שאילתא לג, 7–33

דפרסאי אדרבה בתר ערבא [אזלי אלא כי דינא דפרסאי דלא יהבין טעמא למילתייה אלא
 אמ']

62 השוו: שמות ט, כט, לג. וראו דבריו של דנציג, מבוא (לעיל, הערה 21), עמ' 504, הערה 2, ד"ה וראוי לציין.

רב נחמן מאי לא יפרע מן הערב לא יתבע [מן הערב תחילה תניא נמי הכי המלוה את חבריו
[על]

ידי ערב לא יתבע ערב תחילה [ואם אמר על מנת שאפרע ממי שארצה יתבע מן הערב
תחילה]

אמ' רב הונא מנין ל[ערב] שמשות[עבד] שנאמר אנכי אערבנו מידי תבקשנו אמ' ליה רב
[חסדא]

הא קבלנות היא דכת' תנה אתו על ידי אלא אמ' רב חסדא מהכא [בני אם ערבת לרעך
תקעת]

לזר כפך נוקשת באמרי פ'ך נלכדת באמרי פ'ך עשה זאת איפוא [בני והנצל כי באת לכף]
רעך לך התרפס ורהב רעך אם ממון יש לו בידך התר לו פיסת י[ד] ואם לאו [הרבה עליו
רעים]

ואף על גב דלבייתיה דיזופא אסיר ליה למיעל למ[יסב] מ[ש]כונא דכת' כי תשה לבי'
דערבא עייל ונסיב]

משכונא דתניא לא תבא אל ביתו [לעבוס עבוסו לביתו שללוח אי אתה נכנס אבל אתה
נכנס לביתו]

שלערב וכן הוא אומ' לקח בגדו כי ערב זר ואומ' בני אם ערבת לרעך דבר אחר לביתו אי
אתה ניכנס]

אבל אתה ניכנס על שכר חמר ועל שכר כתף ועל שכר פונדק ועל דיוקנאות יכול אפי' זקפן
עליו במלוה]

תלמ' לו' משאת מאומ[ה] אמ' אמיר ערב שמשותעבד מחלוקת ר' יוסי ור' יהודה מאי טעמא
כיון דהכי אמ' ליה אילא [פרע לך יזופא אנא פרענא לך] אסמכ[תא] הוא והא]

מוקים לה בממי שארצה אפרע אינמי בקבלן אמ' ליה רב אשי לאמימר [והא מעשים בכל]
יום דאסמכתא לא קניא וערב משתעבד אלא בההיא הנאה דקא סמיך [אדיבוריה וקא
מזיף ליה]

גמר משעבד נפשיה בר' צ' הני מילי ערב בשעת מתן [מעוה הוא דלא צריך]
קינין היכא דאוזפיה ולבסוף תבעיה ואמ' ליה הב לי ערבא ואתא האי יוצא לו ע

11ב ימין: שאילתא לג, 53-68; שאילתא לד, 1-8

[קינין והילכ' כרב נחמן]

[אינמי בר' צ' היכא דתבעיה ליזופא ולא קא פ]רע ליה מי אית דינא דליתבעי

[לערביה כיון דאית ליה ניכסי ליזופא דמצי אמר ליה] ערבא האי דעבדי ערבותא בהדיה

[דאי משתדפי ניכסיה הוא אבל כי איתנינן ליה נכיסיה נכסוי דבר] אנש אינון מערבין ליה

וערבותא

[דנכסוי דנפשיה עדיפא מערבות]א דידי או דילמא מצי אמ' ליה מוזפנא לערבא אילאו

לאישתלומי

[מן נכסיך לא בעיתך ערב]א הילכ' מאי תא שמ' דאמ' רבה בר רב חנה אמ' ר' יוחנן לא

[שנו אל' שאין נ]כסים [ללוה] אבל יש נכסים ללוה לא יפרע מן הערב ומוקמינן לה

למתניתין דפליגי

[רשב"ג ור]בנן ב[קבלן ד]מר[ס]בר אפילו במקום קבלן ערבותא דניכסיה עדיפא ואילא

[היכא דאמ' ליה נ' ממי שארצה אטול כי קבלן דמי הי' דמי ערב והיכי דמי] קבלן אמ' רב

הונא הלוהו

[ואני ערב הלוהו ואני פורע הלוהו ואני חייב הלוהו ואני א]תן כולן לשון ערבות הן תן לו

ואני

[קבלן תן לו ואני פורע תן לו ואני חייב תן לו ואני אתן כולן] לשון [קבלנ]ות הם

[פר' ויגש דאסיר להון לדבית יש' למיעצר פירי כ]גון עיבורא וחמר[א ומ]שחא

[דחיי דברייתא אינון ומ]אן דעבד הכי לא הויא ליה מחזילה לעולם] תנן עוצרי פירות ומלוי

[ברביבת ומקטיני אין]פות ומפקיעי שערים עליהם הכת' אומר נשבע יי בגאון יעקב אם

אשכח

[לנצח את כל מעשי]הם וכת' לאמר מתי יעבר החדש ונשבירה שבר והשבת ונפתחה בר

להקטין

[איפה ולהגדיל שקל] ולעות מאזני מרמה אלא כד משכח רוחא דנקא מתבעי ליה לזבוני

דאמ'

[שמואל אין מוסיפ]ין על המידות יותר משתות ולא על המטבע יותר משתות והמשתכר

אל

11ב שמאל: שאילתא כה, 7-32

וילידא בתרה דידה שדינן ליה דגויה הוי גוי ה[וי] כדתנן כל מי שאין לה לא עליו ולא]

על אחרים קידושין הוולד כמוה ואיזו זו [זו וולד שפחה ונוכרית משפחה מנלן דהוי עבד

[דכת']

האשה וילדיה תהיה לאדוניה נכר[ית מנלן דכ]ת' כי תהי[ינן] לאיש שתי נשים הא' אהובה

[והא' שנואה]

וילדו לו כל היכא דקרינא ביה כי תהיין קרינא [ביה וילדו לו וכל היכא דלא קרינן ביה כי תהיין]

לא קרינא בהי וילדו לו [וגוי ועבד דקדשו בת ישראל ונסבוה לא תפסי בה קידושי ולא צריכא גיטא]

עבד דכת' עם הדומה [לחמור גוי דתניא ר' חנינא או' בעולת בעל יש להם נכנסה לחופה ולא]

נבעלה אין להם [וגבי ישראל איתקוש היות להדדי דכל היכא דקני בכסף ובשטר קני נמי בביאה]

גבי גוי ביאָה ל[א קניא והיכא דאיבערה מיניה וילידה לא שדינן] ליה בתריה [מהכא דאמר רחמנא למשפחותם לבית אבותם היכא דתפשי בה קידושי האי כיון דלגבי]

דידיה לא קרינן ביה כי תהיין [לא קרינן ביה וילדו לו בניס ובת ישראל דילדא] מעבד לא הוי עבד בר' [צד' גוי ועבד הוא דלא הוי מהו לאכשורי לבוא בקהל] ממזר מי הוי אילא מי אמרינן [גוי ועבד גמור הוא דלא הוי הא ממזר הוי או דילמא ממזר נמי לא]

הוי מאי טעמא כיון דלא שדינן ליה בַתְרַיָּה לא מהני ליה כלל [אם תימצוי לומי בפנויה כיון דאי]

מיגייר או משתחרר חזיא ליה לא הוי מ[מזר] אשת איש שנתעב[רה וילדה מגוי או מעבד מהו]

מי אמרינן ממזר הוי דילפינן מאשת אב[יו דכת' לא י]קח איש אשת [אביו וסמיך ליה לא יבא ממזר]

מה אשת אב לא תפסי בה קידושי והוולד מַמְזָר אף כל דלא תפסי בה [קידושי הולד ממזר] או דילמא בהדיה דידיה הוא דלא תפסי קידושי הא בבר יש' אחר תפ[סי]